

**Aleksander Panjek**

# **KMET IN HRAST NA KRASU**

## **PRIMERJAVA ZNANJ IN MNENJ MED 16. IN 19. STOLETJEM (S POGLEDOM V PRIHODNOST)**

### **UVOD: OD DIVERGENCE MED ČLOVEKOM IN OKOLJEM DO POŽARA LETA 2022**

Humanistične vede že nekaj desetletij obravnavajo teme in vprašanja, povezana z okoljem.\* Ker temeljijo na humanistični paradigmi, ki nujno vključuje človeka, obravnavajo vprašanja, povezana z odnosom med človekom in naravo. Čeprav je v humanistiki v središču pozornosti človek, novejša okoljska zgodovina naravi priznava vlogo aktivnega subjekta. Konceptualno pomembna je struja, ki okoljskih sprememb ne razume nujno kot posledico uničujočih načinov izkoriščanja s strani človeka, temveč kot rezultat običajnih oblik rabe, ki temeljijo na znanju in potrebah lokalnih skupnosti ter zagotavljajo obnovo naravnih virov tudi v spremenjenem okolju. V tem smislu govorimo o trajnostnih oblikah izkoriščanja antropogeno prilagojenega naravnega okolja, ki lahko prispevajo k socialni trajnosti odnosa med prebivalstvom in naravnimi viri.<sup>163</sup>

V dolgem obdobju novega veka in moderne dobe so se prepletajoči se učinki napredka in razvoja v znanosti, tehnologiji, filozofiji, gospodarstvu in urbanizaciji

---

\* Raziskava je bila opravljena v okviru interne programske skupine Univerze na Primorskem „ŽIVS Življenjski prostori Slovenije: preteklost - sedanjost - prihodnost“.

163 Panjek, *Kulturna krajina*, 77–78.

združili v procesu tako imenovane modernizacije, s katerim so se človeške družbe in kulture med drugim odklopile od narave. Namesto medsebojnega prilagajanja človeka naravi in narave po človeku, kakršen je bil dolgotrajni evropski vzorec, so sodobne družbe ubrale novo pot k osvajanju in izkoriščanju narave. S tem smo prešli od vzajemnega k enostranskemu odnosu. Ta proces je vključeval zavrnitev starejših rešitev, ki so bile označene kot praznoverje, neznanje ali vsaj kot neracionalne in neučinkovite, in uporabo novih, racionalnih, znanstveno utemeljenih, produkcijsko naravnanih. Te so nedvomno privedle do težko predstavljivega povečanja produktivnosti v vseh sektorjih, tudi zaradi izkoriščanja naravnih virov. Po drugi strani so s seboj prinesle stranske učinke, kot so na primer hidrogeološka nestabilnost, izginjanje habitatov in vrst, zmanjšanje biotske raznovrstnosti ter pojave, kot so zelene puščave ali urbanizacija divjih živali ter onesnaževanje. Njihov končni učinek je večja ranljivost habitatov za ljudi, živali in rastline. Poleg tega vedno večji in prevladujoči delež prebivalstva živi v mestih, ti ljudje pa so večinoma izgubili povezanost z naravo, razen za namen preživljanja prostega časa in sprostitve. Hkrati je zavedanje o ogroženosti naravnega okolja skozi desetletja privedlo do protiukrepa v obliki ustanavljanja naravnih varstvenih območij. Predpostavlja se, da je v interesu flore in favne najbolje, če človek vanje ne posega. Njihov namen je zaščita narave pred človekom, ki naj se jih po možnosti izogiba. V končni fazi je to dodaten prispevek k oddaljevanju človeka od narave tako v kulturnem smislu kot v vsakdanjem življenju. To je proces, ki ga Satoshi Murayama opredeljuje kot »divergenco med ljudmi in naravo« – divergenco, ki je prostorska, kot sam trdi, ker živimo ločeno, a je hkrati tudi kulturna. V tem kontekstu je zasnoval koncept »življenjskih prostorov« (*Living Spaces*).

Dejansko so »življenjski prostori« veliko več kot zgolj koncept; gre za interdisciplinarni pristop k dolgoročnemu celovitemu reševanju odnosov med človekom in okoljem, ki povezuje preteklost s prihodnostjo preko sedanjosti. Na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem ga želimo uporabiti v prepričanju, da je ključ do okoljsko in socialno trajnostne prihodnosti človeških skupnosti in njihovih naravnih okolij ravno v premagovanju »divergence med ljudmi in naravo« ter da humanistična znanost mora imeti osrednjo vlogo pri ponovni uvedbi človeka v naravo in narave v človeško življenje.

Tudi nedavni večji požar na Krasu (poleti 2022) je mogoče razumeti kot neželeno posledico modernizacije in hkrati divergence med človekom in naravo, ki se v tem primeru kaže v obliki zaraščanja zaradi opuščanja kmetovanja in razraščanja načrtno zasajene tujerodne rastline, to je bora, s katero se je želelo »ponovno« (umetno) pogozditi Kras in ki se je sčasoma izkazala za invazivno. Tradicionalna kulturna krajina Krasa je bila bistveno redkeje poraščena z drevesi, in če bi se bila ohranila v večji meri, bi po vsej verjetnosti pripomogla k manjši silovitosti širjenja požara,

ki bi bil lažje obvladljiv. Protipožarna funkcija kultivirane krajine je prepoznana in je del multifunkcionalne vloge kmetijstva. Kot pozitiven učinek velikega požara je mogoče razumeti aktiviranje civilne družbe, ki izraža pomisleke o ustreznosti popožarne obnove v obliki pogozdovanja. Slednje pa je spet izrazna oblika divergence med človekom in naravo, saj izhaja iz predpostavke, da Kras mora biti gozdnat.

To nas pripelje do dveh razširjenih topik strokovne in tudi poljudne obravnave Krasa: na eni strani vprašanje uničevanja gozdov v preteklosti in njegovih akterjev, na drugi pa pogozdovanje. V tem prispevku ju ne bom obravnaval, vsaj neposredno ne. Pozornost bom poskusil posvetiti temi, ki se skriva nekako v ozadju teh debat – to je vprašanju o znanju kmečkega prebivalstva v preteklih stoletjih in o njegovem umnem ali ne-umnem gospodarjenju z gozdovi. Zaradi boljše ponazoritve stališč in mnenj kmetov navajam več odlomkov citatov, ki odražajo njihov pogled. Metodološko se opiram na dve tezi. Prva je ta, da lahko lokalna ljudska izkustvena ekološka znanja o rabi naravnih virov v svojem življenjskem okolju zagotovijo boljše dolgoročno okoljsko trajnost in socialno vzdržnost v primerjavi z modernimi oblikami izkoriščanja.<sup>164</sup> Drugo miselno iztočnico predstavlja interpretacija, po kateri ni pravilno gledati na gozd kot na izključno naravni pojav, izpostavljen človeškemu izkoriščanju, temveč da je bil gozd v zgodovini in predvsem v Sredozemlju pravzaprav »artefakt in kot takega ga je treba preučevati«.<sup>165</sup> Čeprav se omenjajo tudi druge vrste dreves, je osrednja pozornost namenjena hrastu. Temu je tako iz dveh razlogov. Hrast je pomembna drevesna vrsta na Krasu, katere les je uporaben tudi v nekmetijske namene. Na drugi strani gre za nekakšen citat. Diego Moreno je enega svojih člankov naslovil »Hrasti kot oljke«, in sicer na podlagi zapisa pripadnika gozdarske službe, ki je v dvajsetih letih 19. stoletja nabavljaj les za mornarico na obali Ligurije: opazil je, kako lokalni kmetje gojijo hrast z enako skrbnostjo, kot so jo posvečali oljkam. To pa kljub temu, da so bile tradicionalne prakse gojenja hrasta, ki so koreninile v srednjem veku, v tedanjih učbenikih gozdarstva prezrte, da je bila večnamenska raba zemljišč obsojena kot »neracionalna« in da so bile po zakoniku iz leta 1822 številne običajne prakse rabe gozda in gozdne paše tam prepovedane.<sup>166</sup>

## OBLIKE IN NAČELA RABE DREVES NA KRASU V LETIH 1556 IN 1820

Po vsej verjetnosti je najstarejši znani primer zapisanih pravil kmečke rabe gozdnih virov in dreves na Krasu »statut« soseske Rihemberk iz leta 1556.<sup>167</sup>

<sup>164</sup> Scott, *Seeing like a State*.

<sup>165</sup> Moreno, *Dal documento al terreno*, 26.

<sup>166</sup> Moreno, *Querce come olivi*.

<sup>167</sup> Za širšo predstavitev, analizo in transkripcijo dokumenta gl. Panjek, Statut in privilegiji komuna.

Gozdovi in sečnja v njih zavzemajo največji delež členov, in sicer tretjino (8 od 25). To zgovorno priča o pomembnosti in aktualnosti vprašanja upravljanja dostopa do skupnih naravnih virov za sosesko ter hkrati o povečanem pritisku nanje v tem obdobju. V prostem in sintetičnem prevodu so določila na to temo predpisovala sledeče:

- Sečnja za izdelavo rakel<sup>168</sup> je pred dnevom vseh rajnih duš (2. november) prepovedana vsem sosedom, in sicer tako na skupnem svetu (*in der Gmain*) kot na pravnih individualnih posestih (*Zinnsguet*) ter v Brdu (*in der Worda*). Poleg tega noben sosed ne sme poslati na sečnjo rakel več kot tri delavce tri dni zapored, prepovedana je tudi predhodna prodaja (*fürkhauff*) rakel.
- Povsem prepovedana je sečnja hrastovega, kostanjevega in bukovega lesa za izdelavo paladičev.<sup>169</sup> Uporaba drugih vrst lesa v ta namen je dobrohotno dovoljena, vendar se mora tudi sečnja paladičev začeti po 2. novembru.
- Od hrastovih dreves nihče ne sme odsekati celega debla, temveč je od tega lesa treba odsekati le veje z namenom, da se hrast ohrani. Sečnja hrastovega in kostanjevega lesa je prepovedana tudi za izdelavo ograj, medtem ko je v ta namen dobrohotno dovoljena sečnja drugih vrst lesa, vendar šele v mesecu svetega Martina (novembru).
- V kostanjevem gozdu ali Brdu (*Worda*) je nabiranje prepovedano pred dnem, ki ga za kostanje določi predstojnik skupnosti, imenovan »cehmešter« (*Zechmaister*).<sup>170</sup> Naknadno je bilo leta 1558 v soseski sklenjeno, da nihče ne sme od »sladkega« hrastovega lesa ničesar podirati v hribu, imenovanem V Štoku (*Ustockh*), in sicer tako z ene strani, to je s *Sustene Poti*, kot z druge, navedene s poimenovanjem *Conlin Na Suonig*.

Členi statuta prvenstveno urejajo sečnjo in nabiranje gozdnih plodov, ne pa tudi nabiranja odpadlega lesa in vejevja. Čas, ko je katerakoli poseka dovoljena, se začneja z mesecem novembrom. Najbolj poudarjena je raba lesa za vinogradništvo za izdelavo rakel in kolov, a tudi plotov, vsekakor prvenstveno v kmetijske namene. Izrazita je skrb za točno določene vrste dreves, posebej za hraste, a tudi za kostanje in bukve, za katere lahko že zaradi tega presodimo, da so sovpadale z najdragocenejšimi vrstami v tem prostoru. Uporaba njihovega lesa v namene kmetijstva je bila prepovedana ali močno omejena, kar seveda kaže na to, da se je vsaj dotlej tudi izvajala, sicer bi bila prepoved nepotrebna. K temu velja pripomniti, da sečnja omenjenih vrst sicer ni bila izrecno prepovedana za izdelavo rakel, za ograje pa ne izrecno raba bukovega lesa, tako da so najstrožje omejitve zadevale izdelavo kolov (paladičev).

168 Rakla je debela in dolga palica, namenjena vinogradništvu. – Erjavec, Iz pótne torbe.

169 Paladič je kolec za oporo trti. – Premrl, Slovarček narečnih, 203.

170 Cehmešter je cerkovnik, tudi cegmešter. – Vilfan, Soseske, 229.

Posebna skrb za hrastova drevesa se ne kaže le v omenjenih prepovedih, vezanih na namen poseka, temveč tudi v zapovedanem načinu njihove sečnje, ki v nobenem primeru ni smel zajeti celega debla, temveč je bilo dovoljeno le obsekavanje vejevja. Dokument izraža prepričanje, da se na ta način rastlina ohrani in bo ponovno pognala veje, medtem ko bi posek ob tleh pomenil smrt drevesa. Statutarno priporočilo kaže na poznavanje negotovega uspevanja in vsekakor počasne rasti novih, mladih hrastovih dreves na Krasu. V tem smislu je pomenljiva naknadno določena (1558) popolna prepoved podiranja »sladkega hrastovega lesa« (*Süßßen Aichen holz*) v enem od gozdov na območju vasi Rihemberk, imenovanem »V Štoku«. Zaradi tega se pred popolnim posekom prednost daje ohranjanju obstoječih rastlin pri življenju in njihovemu občasnemu obsekavanju. S tem pa nam vir pove, da so se sredi 16. stoletja že začeli ukrepi za uravnavanje rabe gozdnih površin in posebej hrastovih dreves v njih ter da so tedaj kraški kmetje že posegali po teh tehnikah, ki so slonele na ekološkem znanju.

Določilo, s katerim se je omejevala možnost uporabe večjega števila delavcev hkrati pri sekanju lesa za rake, kaže na skrb za omejevanje intenzivnosti izsekavanja vseh vrst dreves. Isto velja za ukrep o prepovedi predprodaje rakel, kar je verjetno razumeti kot prodajo svoje pravice do sečnje ali svojega deleža poseka tretjim osebam. Obenem omejitev števila in trajanja sečnje na posamezno družino priča o skrbi za ohranjanje enakosti in ravnotežja v obsegu rabe znotraj skupnosti, saj vsa gospodinjstva niso premogla treh dela sposobnih članov in si tudi niso mogla privoščiti, da bi jih plačevala. To določilo je zagotavljalo enakomernost dostopa do lesa ne glede na velikost in gospodarsko moč gospodinjstev.

Mogoče pa je bilo pridobiti soglasje soseske za posek večjega števila rakel, in sicer proti plačilu, o čemer priča sledeči sklep: »Leta 1560, dne 12. marca, je Ivanu Jurjeviču častitljiva soseska v Rihemberku odobrila posekati rake, kolikor jih potrebuje za svoje brajde do njegovega zadnjega vhoda, proti plačilu enega mernika pšenice.« Soseska je torej imela pristojnost določati tudi o izrednih posekih, ki so presegali postavljene omejitve.

Soseska Rihemberk je imela svojega »soltarja«, to je bil poljski ali gozdni čuvaj.<sup>171</sup> Kakšne naloge je izvajal soltar, statut izrecno ne pove, lahko pa sklepamo, da gre za isto funkcijo, ki jo omenjata dva k statutu priložena sklepa. Decembra 1558 je soseska za »gozdnega hlapca« za dobo enega leta »postavila« Andreja Štolfo, naslednjega leta na isti dan pa je bil za enoletno obdobje za »gozdnega hlapca ali pastirja skupnosti« (*Vorsstkhnrecht, oder Irer Gmain Hürter*) izbran Matija Klarič. Za izvajanje nalog je bilo predvideno plačilo v denarju. Te drobce informacij je mogoče smiselno povezati v interpretacijo, da je bil soltar isto kot soseskin gozdni čuvaj in tudi pastir, ki je skrbel za spoštovanje pravil pri rabi

171 Erjavec, Iz pótne torbe, 239.

zlasti skupnega sveta, torej gmajne, kjer so se nahajale gozdne in pašne površine, obenem pa je izvajal naloge soseskega pastirja. Soltarja kot gozdnega čuvaja so poznali tudi drugje v alpskem svetu. V širšem smislu, zlasti če je njegova pristojnost presegala svet v kolektivni rabi, bi ga lahko razumeli kot nekakšnega soseskega redarja, ki je izvajal naloge na področju agrarne policije. Zanimivo je tudi, da so bile kazni za kršenje pravil o rabi gozdnih površin in dreves med najvišjimi izmed vseh predvidenih prekrškov.

Pisni deli in vprašalniki franciscejskega katastra, nastali okoli leta 1820, so za naš namen pomembni, ker vsaj deloma pripuščajo na površje tudi glas lokalnega kmečkega prebivalstva,<sup>172</sup> zato omogočajo vpogled tudi v »oblike znanja, utemeljene na lokalnih izkušnjah«. <sup>173</sup> Na vprašanja o gozdovih na območju svojih skupnosti so Kraševci pogosto odgovarjali, da pri njih ni visokoraslih dreves, pravzaprav ni nobenega gozda, le na pašnikih da je neko grmovje, iz katerega se pridobivajo koli, in sicer na dvajset let. <sup>174</sup> Ponekod se gozd niti ne omenja. Kjer pa se gozdnate površine vendarle omenjajo, so si bile po sestoji vse zelo podobne: poraščali so jih hrast, jesen in gaber v tem vrstnem redu, malo kje se je omenjala še kakšna druga vrsta. <sup>175</sup> Domačini so v njih le težka videli prave gozdove in jih kot take večinoma niti niso obravnavali.

»Ne obstajajo gozdovi, niti visokorasla drevesa za sečnjo, zelo redki pa so tisti hrasti, ki rastejo na kakem travniku in katerih spravljeno les bi nanese 1 kvadratni klafter [3,5 m<sup>2</sup>]; poleg tega se opozarja, da tla pod tistim drevesom proizvedejo samo zelo majhno količino trave zelo slabe kakovosti. [...] Na zemljiščih ni dreves, katerih debla bi se lahko uporabila ...«<sup>176</sup>

»V katastrski občini ni najti tako imenovanih gozdov, medtem ko obstajajo taki, posajeni s panjevim lesom, ki je večinoma trd, druge kakovosti lesa tu ni najti. [...] Veje in vrhovi se deloma uporabljajo za drva za kurjavo, deloma pa kot krma za ovce. Koli se navadno odrežejo na vsakih dvajset do petindvajset let, vsako leto v jesenskem času. [...] Gozdovi z visokoraslim lesom na tem območju ne obstajajo, tako da ni mogoče reči, na kakšen način se običajno posekajo in v kolikem času postanejo taki, da se jih lahko poseka. [...] Ker ni visokoraslih gozdov, malo gosti panjevski gozdovi ne dajejo gradbenega lesa.«<sup>177</sup>

»V tej skupnosti ni nobenih gozdov, kjerkoli rastejo drevesa, tam se kosi seno in se zato razume tudi kot travniško zemljišče. V teh ogradah rastejo hrasti, jeseni, bele

172 Za širšo predstavitev in analizo na primeru Krasa gl. Panjek, *Kulturna krajina*.

173 Scott, *Seeing like a State*, 311.

174 AST, CF, EC, Sežana, S4; Naklo, S4; Krajna vas, S4; Lokev, S4; Divača, S4; Rodik, S4; Tomaj, S4.

175 AST, CF, EC, Tomaj, S5; Povir, S5; Naklo, S5; Lokev, S5; Štanjel, S5; Pliskovica, S5; Avber, S5; Gabrovica pri Komnu, S5; Hruševica, S5; Tomačevica, S5; Veliki Dol, S5; Šmarje, S5; Volčji Grad, S5; Zgonik, S5; Gorjansko, S5; Mavhinje, S5; Nabrežina, S5; Salež, S5; Slivno, S5; Šempolaj, S5; Repen, S5; Devin, S4; Jamlje, S4. ASG, C, E, Doberdob, S5.

176 AST, CF, OC, EC, Štorje, S4.

177 AST, CF, OC, EC, Brestovica pri Komnu, S4.

bukve itd. skupaj z grmovjem. Vejevje se uporablja za kurjavo in za kole, ki se jih odvzame v septembru. [...] Te vrste gozdov so dejanski gozdovi te skupnosti, ki so kot travniki te skupnosti, kosijo se samo enkrat letno. Ti gozdovi (ograde) pripadajo izključno zasebnikom. [...] Obstajajo le nekatera visokorasla hrastova drevesa, od katerih se nekatera uporabljajo za les za kurjavo, druga pa za gradnjo.«<sup>178</sup>

Na začetku 19. stoletja z drevjem poraščene površine na Krasu večinoma niso imele niti zunanje podobe niti izključne funkcije gozda. Drevje in večje ali manjše grmovje sta se nahajala na površinah z različno namembnostjo, ki pa je bila vselej mešana in nikjer ni prevladovalo gozdarjenje: to so bili predvsem travniki in pašniki z drevjem, gosteje poraščena zemljišča so bila redka. Mešana namembnost oziroma večnamenskost vseh vrst zemljišč je zelo opazna v samem načinu, kako so zabeleženi odgovori na posamezna vprašanja in postavke v katastrskem operatu, v katerih se vedno znova pojavljata skupna obravnava in prekrivanje oblik rabe gozdnih, pašniških in travniških zemljišč.

Kjer so Kraševci drevesa ohranjali in gojili, in sicer ne glede na to, če so bile v katastru površine opredeljene kot gozdne ali travniške, je bila skoraj izključna oblika panjevski gozd, pri kateri se debela listavcev občasno posekajo blizu tal, tako da iz korenin nato poženejo nova debela, ki jih je v nekaj desetletjih mogoče ponovno posekati. Panjevski gozd je posebej primeren za pridobivanje lesa za kurjavo, kolov ter drugih manjših kosov in točno taki sta bili njihova raba in namembnost na Krasu. Povsod izpričani obliki rabe dreves zaradi njihovega lesa sta bili pridobivanje lesa za kurjavo in pridobivanje lesa za kole, predvsem za vinogradništvo. Za kurjavo so se uporabljale veje in vrhovi dreves, ki so jih posekali jeseni in pozimi.<sup>179</sup> Čeprav se izraz »panjevski« v opisnih delih vira pojavlja poredko, so v statističnem delu katastra vse površine, vključene v kategorijo »gozd«, opredeljene kot »panjevski gozd«. Marsikje se omenja še les za popravilo kmetijskih orodij, ponekod tudi redkejši primeri kosov večjih dimenzij, primer-nih za tramove stanovanjskih poslopij. V Volčjem Gradu so zabeležili dober primer razširjenega vzorca: »V gozdovih živijo hrast, jesen in gaber. Od teh in od travnikov z lesom se pridobiva potrebno število kolov za oporo trt ter drva za ogenj, poleg kakega trama in kakega kosa za popravilo kmečkega orodja.«<sup>180</sup>

Kmetje so precej očitno izvajali aktivno selekcijo drevesnih vrst, saj se jih v glavnem omenja le tri: prevladujoči hrast ob jesenu in gabru. Ohranjali in gojili

178 AST, CF, EC, Zgonik, S4.

179 AST, CF, EC, Devin, S4; Jamlje, S4; Tomaj, S5; Naklo, S5.

180 AST, CF, EC, Volčji Grad, S5. Raba za ogenj in kole je navedena v AST, CF, EC, Hruševica, S5; Kobdijl, S5; Kobjeglava, S5; Kopriva, S5; Povir, S5; Sežana, S5; Šmarje, S5; Tomačevica, S5; Tomaj, S5; Veliki dol, S5; Volčji Grad, S5. Raba še za orodje in tramove je navedena v AST, CF, EC, Avber, S5; Brje pri Komnu, S5; Devin, S4; Devin, S5; Gabrovec, S5; Gabrovica pri Komnu, S5; Gorjansko, S5; Ivanji Grad, S5; Jamlje, S4; Kazlje, S5; Komen, S5; Kostanjevica na Krasu, S5; Lipa, S5; Merče, S5; Pliskovica, S5; Sveto, S5; Škrbina, S5; Štorje, S5; Temnica, S5; Voglje, S5; Vojščica, S5.

so jih na podlagi njihove prilagojenosti okolju, uporabnosti in namembnosti. V Tomaju je to eksplicitno izpričano, ko je zabeleženo, da te vrste lesa poleg ostalih že navedenih oblik rabe nudijo »potrebno kakovost kolov za oporo trt«, kjer je poudarek na potrebni kakovosti.<sup>181</sup> Redke in na redko poraščene gozdne površine ter pašniki in travniki z drevjem so dajali hrastov les, ki je bil »vsekakor dober«.<sup>182</sup>

Kot na vseh površinah z drevesi so tudi na individualnih travnikih po paši goveda v poznem poletju in jeseni, ki se je zaključevala bolj ali manj pozno v oktobru, posekali še les, saj je mogoče reči, da so prav povsod in vsi travniki nudili tudi les za kurjavo, kole, popravilo kmečkega orodja, ponekod celo za tramove.<sup>183</sup> »Na travnikih je nekaj hrastov, ki se uporabljajo za domače potrebe, in sicer lepa drevesa za gradnjo in slabša za les za kurjavo, ki pa dosežejo koristnost za uporaben les v sto ali dvesto letih,« so zapisali na sežanskem koncu.<sup>184</sup> Večje ali manjše površine, bolj ali manj porasle z drevesi, so bile obenem vir dodatne krme in stelje.

Sistem izkoriščanja gozdnih in travniških naravnih virov je bil na Krasu izdelan in domišljen do potankosti. Drevesa so se uporabljala za zadostitev vseh domačih potreb po drveh in lesu, obenem pa za krmo, in sicer med pašo, a še posebej za zimsko ovčjo krmo, hrastov želod pa je bil namenjen prašičem. Marsikje so živino dodatno krmili tudi med letnim pašnim obdobjem. Sistem je slonel na čim popolnejši izrabi vseh razpoložljivih naravnih virov na način, ki je za vsak vir posebej predvideval največji možni izkoristek ob upoštevanju njegovih lastnosti in širših značilnosti kraškega okolja. Vsak naravni vir je imel svojo vlogo, in praviloma več kot samo eno, v povsem usklajeno delujoči celoti.

Kraševci so bili mnenja, da so bili razlogi za pomanjkanje gozdov in skromno rast dreves okoljske narave. Tako so na primer v Gorjanskem zapisali, da na njihovem območju ni gozdov, »temveč samo na travnikih rastejo nekatera drevesa, kot sta hrast in jesen, in vsega je malo in skromne kakovosti zaradi vetrov, ki jim ne dovoljujejo rasti«. Burja naj bi torej po mnenju Kraševcev predstavljala pomembno oviro za uspevanje dreves. Dodali so, da pri njih ni visokoraslih dreves, primernih za gradbeni les, in tako je bilo že dolgo, »saj če je kje kakšno obstajalo, to presega spomin danes živečih«.<sup>185</sup> V Opatjem selu in Jamljah so slabo

181 AST, CF, EC, Tomaj, S5.

182 AST, CF, EC, Komen, S5; Kostanjevica na Krasu, S5.

183 AST, CF, EC, Avber, S5; Brje pri Komnu, S5; Devin, S5; Divača, S5; Gabrovec, S5; Gabrovica pri Komnu, S5; Gorjansko, S5; Hruševica, S5; Ivanji Grad, S5; Kazlje, S5; Kobdilj, 195 S5; Kobjeglava, S5; Komen, S5; Kopriva, S5; Lipa, S5; Lokev, S5; Merče, S5; Naklo, S5; Pliskovica, S5; Povir, S5; Sežana, S5; Skopo, S5; Sveto, S5; Škrbina, S5; Šmarje, S5; Štorje, S5; Temnica, S5; Tomačevica, S5; Tomaj, S5; Veliki dol, S5; Voglje, S5; Vojščica, S5; Volčji Grad, S5; Zgonik, S5.

184 AST, CF, EC, Sežana, S4; Naklo, S4; Tomaj, S4; Krajna vas, S4; Lokev, S4; Divača, S4; Rodik, S4; Ivanji Grad, S5; Lipa, S5; Sveto, S5; Škrbina, S5; Temnica, S5; Vojščica, S5; Brestovica pri Komnu, S4; Devin, S4; Jamlje, S4; Gorjansko, S4; Zgonik, S4; Štorje, S4.

185 AST, CF, EC, Gorjansko, S4.

uspevanje dreves povezovali tudi s kamnitimi pobočji, »ki ne dopuščajo tiste globine, ki bi jo na splošno potrebovala katerakoli rastlina, da bi se zakoreninila in postala visokorasla, tako da ker je znana majhna ali nikakršna uporabnost, ki jo prinašajo taki gozdovi, je mogoče reči, da je njihovo gojenje povsem odsotno v tej skupnosti«. <sup>186</sup>

»V tej katastrski občini ni naravnih gozdov, se pa najde nekaj tu in tam raztresenih zaplat z močnimi panjevskimi rastlinami, a v celoti te zaplate ne predstavljajo gozda v pravem pomenu besede. To je zaradi tega, ker pogoji na Krasu niso taki, da bi tovrstno gojenje lahko obrodilo; preveč so kamnita pobočja teh hribov, zato se rastline ne morejo zakoreniniti in rasti.« <sup>187</sup>

Tu je že jasno izraženo, da visokorasli gozd na Krasu za kmeta nima pravega smisla, že zato ne, ker sploh ne more uspeti. V Brestovici pri Komnu so k razlogom za slabo uspevanje dreves dodali še skalnata tla in plitvo prst ter pripeko.

»V prvi razred se uvrščajo tisti gozdovi, ki imajo en čvelj globoko prst in jih je mogoče posekati vsakih petindvajset let ter katerih rast ni ovirana zaradi skal in sončne pripeke. Vsakih petindvajset let se na površini enega orala [0,575 ha] iz njih pridobi 4 vozove lesa, dva voza kolov za trte in dva voza drv za kurjavo. [...] V 2. razred se uvrščajo gozdovi, ki so večinoma prekriti s kamenjem in skalovjem in katerih rast zelo ovirajo skale in sončna pripeka, te je mogoče sekati na trideset let. Vsakih 30 let se na površini enega orala pridobita 2 ½ voza lesa, en voz kolov za trte in pol voza drobnih drv za ogenj.« <sup>188</sup>

V Gorjanskem so čas obrezovanja utemeljili tudi z lokalnim znanjem glede na drevesno vrsto: »Jesenove kole je treba posekati konec avgusta in septembra, ker drugače jih požrejo črvi. [...] Hrastovi koli se posekajo pozimi.« <sup>189</sup>

Še korak dlje nas popelje navedba iz Devina in Jamelj, da »travnikov in gozdov ni nikakor možno navesti ločeno, saj so »starodavni« in po metodi« (*antichi e di metodo*). <sup>190</sup> Ta izjava je pomembna, saj so z njo kmetje izražali zavest in prepričanje, da taka podoba okolja, v kateri ni pravega gozda, temveč so samo travnate površine, poraščene z redkimi drevesi, odraža njihov starodavni način rabe, v prid katerega so že od nekdaj načrtno prilagajali in dosledno ohranjali spremenjeno naravno okolje. V obeh skupnostih so poudarili, kako so »predstavili to, kar uči stalna izkušnja in čemur dejstva potrjujejo«. S tem so izpostavili, kako so njihove prakse obdelovanja in rabe kraškega okolja slonele na lokalnem znanju o tem, kaj je možno in smotrno in kaj ni, ki se je izoblikovalo skozi generacije.

<sup>186</sup> AST, CF, EC, Jamlje, S4.

<sup>187</sup> ASG, C, E, Opatje selo, S4.

<sup>188</sup> AST, CF, EC, Brestovica pri Komnu, S4.

<sup>189</sup> AST, CF, EC, Gorjansko, S4.

<sup>190</sup> AST, CF, EC, Devin, S4; Jamlje, S4.

Spomnimo se, kako so na območju Sežane zapisali, da hrastova drevesa šele v sto ali dvesto letih zrastejo do te mere, da postanejo koristna in se iz njih lahko pridobi les, uporaben na primer za gradnjo. V Zgoniku pa so znali povedati, da »hrasti ponovno dosežejo stanje donosnosti v 50 letih na najboljših zemljiščih«, a tudi, da »če se odstrani zelo star hrast, se nato povsem osušijo tudi korenine«.<sup>191</sup> Drevo je v tem primeru za vselej izgubljeno, prirastek je zelo počasen in tako dolgotrajen, da bi si od novega drevesca les za tramove za novo hišo lahko obetal šele pravnuk. Z vidika kraškega kmeta je bil bistveno razumnejši način gojenja in rabe dreves ta, ki je predvideval občasno obrezovanje vejevja in panjevsko obliko.

Drevesa so se izkoriščala na podlagi preizkušenega cikla obrezovanja, prilagojenega kakovosti tal in posledično prirastku, ki je kmetu nudil potrebna drva in les. Kraševci so drevesa gojili. Pri določanju rabe okolja in prostora ter rastlin so se opirali na preverjene značilnosti kraških zemljišč in podnebnih razmer, obenem pa na preizkušeno vegetacijsko uspešnost različnih vrst. Na osnovi izkušenj in znanj iz prakse so bili kmetje mnenja, da »pravi gozd« na Krasu ni bil ekonomsko upravičen, saj so drevesa slabo in počasi uspevala. Rast visokoraslih dreves je od kmeta zahtevala, da jih ne izkorišča sproti, kar je prinašalo izpad vira lesa za od pol do par stoletij ter izgubo pašnih površin.

Tabela 1: Primerjava znanj o sečnji 1556 in 1820

| <b>Statut Rihemberk 1556</b>                                                    | <b>Franciscejski kataster okoli 1820</b>                                                 |
|---------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|
| Sečnja za rakle po 2. novembru                                                  | Jesenove kole je treba posekati konec avgusta in septembra, sicer jih požrejo črvi.      |
| Sečnja za paladiče po 2. novembru                                               | Na individualnih travnikih se les poseka po paši, ki se je zaključevala pozno v oktobru. |
| Sečnja za ograje z novembrom                                                    | Koli se posekajo v jesenskem času.                                                       |
|                                                                                 | Hrastovi koli se posekajo pozimi                                                         |
| Hrastovim drevesom nihče ne sme odsekati celega debla, zato da se hrast ohrani. | Če se odstrani zelo star hrast, se nato povsem osušijo tudi korenine.                    |
|                                                                                 | Lepa drevesa za gradnjo dosežejo koristnost za uporaben les v sto ali dvesto letih.      |
| Hrastov in kostanjev les: sečnja prepovedana za paladiče in ograje              | Močno prevladujejo le tri drevesne vrste: hrast ob jesenu in gabru.                      |
| Bukov les: sečnja prepovedana za paladiče                                       |                                                                                          |

<sup>191</sup> AST, CF, EC, Zgonik, S4; Sežana, S4; Naklo, S4; Tomaj, S4; Krajna vas, S4; Lokev, S4; Divača, S4; Rodik, S4.

## ZNANJE ALI NEZNANJE? TO JE TU VPRAŠANJE

Na doslej prikazane oblike gojenja in rabe dreves je bilo mogoče gledati z različnih zornih kotov. Prav tako je bilo mogoče povsem drugače oceniti znanja kmetov v povezavi z gozdom. Leta 1724, kmalu po razglasitvi svobodne plovbe na Jadranu in prostih pristanišč v Trstu in na Reki, so avstrijski komorni inšpektorji sestavili opis stanja in možnosti izkoriščanja gozdov v primorju. Na Krasu skoraj ni bilo gozdov, iz katerih bi bilo mogoče pridobiti znatnejše količine lesa za nove pomorske potrebe. Večinoma je bilo v njih mogoče pridobiti le po nekaj sto dreves velikosti, ki so še ustrezale potrebam. V edinem večjem gozdu je le nekaj let pred tem ustanovljena avstrijska Orientalna kompanija že izvedla večji posek.

»Gozd Senožeče je od gradu oddaljen eno uro v smeri Vipavske, imenuje se Brda in meri tri ure za eno in pol. Sestavljajo ga bukev, hrast in cer od 1 do 3,5 čevljev premera [30–110 cm], deloma imajo odrezane vrhove in so obrezani. Gozd je pred kratkim uporabila Orientalna kompanija, ki je odvezla 20.000 rastlin. Poleg tega se v gozdu pase.«<sup>192</sup>

O kraških gozdovih je na podlagi opisov, kakor jih je iz komornega poročila sintetiziral Piussi, nekaj več o oblikah rabe s strani kmečkega prebivalstva mogoče izvedeti le glede tistih pri Lipici ter nad dolino in sotesko Glinščice. Gozd Lipica so sestavljali »lepi hrasti, vendar so v številnih primerih njihovi vrhovi in veje odsekani, tako da rastline hromijo«. V gozdovih v okolici vasi Draga, Ocizla in Beka so se nahajali »majhni hrasti, ki rastejo v obliki grma, gozd pa se močno uporablja in v njem pase, posebej koze«. »Tu in tam na jasad« so se našli »suhi hrasti, ki še stojijo in so jih svojčas pustili za seme, vendar so jim kmetje odstranili vrhove in veje ter jim na ta način zadali usodni udarec«. V bližini se je raztezal »precej lep gozd s hrasti, premera od 8 do 30 unč« [20–80 cm], ki so bili »dokaj nizki, a vseeno dobri za gradnjo ladij«. V drugem delu so bili »hrasti s premerom od enega do treh čevljev« [30–95 cm] in še beli gaber, jesen in jelša. Mlada drevesa so komisarji našli poškodovana od paše in košnje. Ocenili so, da bi bilo ob upoštevanju »gozdarskih pravil« v teku 80 do 90 let mogoče pridobiti »les za ladje in za druge potrebe cesarstva«, sicer bo gozd uničen.

Glede na to, da je vehementen zagovor kmečkega znanja nastal istega leta 1724, ga je po vsej verjetnosti mogoče razumeti kot odgovor na pravkar navedeno poročilo. Neimenovani tržaški plemič se je odločno postavil v bran kmečkim gozdarskim kompetencam.

»Zavrtniti je treba trditev, da kmetje nimajo znanja o lesu, zaradi česar naj ga ne bi mogli dobavljati ladjedelnici [*squero*, škver] brez oškodovanja gozdov, ker z odvzemom lesa brez odbiranja pospešujejo njihovo uničevanje. Po resnici povedano,

192 Piussi, *Un inventario forestale*, 33.

kdor je podal ta fantazijski razlog, je pokazal, kako slabo obvlada svoj poklic. Kdo pa je sploh lahko bolj večš gozda kot kmet, ki se je v njem rodil, ki nikoli ne počne druge dejavnosti, kot da seka bodisi za popravilo domovanja, za vozove in druge potrebe. Poleg tega, odkar obstaja tržaški pristan, je vedno obstajal tudi škver, kjer se je vselej gradil kakšen čoln ali ladja, in nikakor ni znano, da bi se uporabljal kak drug les od tistega, ki so ga prinašali kmetje iz omenjenih gospostev [Senožeče, Švarcenek in Podgrad]. Zaradi tega se med njimi vedno najdejo ljudje, ki so dobro večši tega poklica, tako da tudi sam izmed svojih podložnikov, ki so res maloštevilni, lahko naštejemo preko 20, ki so se vedno posvečali izdelavi vseh vrst lesa za kakršnokoli ladjo, ki se lahko najde tu v Trstu in v bližini. Preden je bila uvedena prepoved izvoza lesa, so ga [od kmetov preskrbljen les, op. av.] pogosto kupovali tudi Benečani. Če so ti kmetje tega sposobni, prav gotovo ni med njimi niti enega, ki ne bi odlično poznal razlike med cerom in gradnom, ki ne bi vedel, kateri je zanič, če se nahaja na vetrovni legi ali ko je star in črviv, ki ne bi poznal pravega časa za sečnjo, kar strogo upoštevajo. Na tej podlagi je mogoče razumeti, da je pravo poznavanje lesa absolutno iskati pri kmetu.«<sup>193</sup>

O znanju glede lesa za potrebe pomorstva in njegovi prodaji je precej informacij zbral Miroslav Pahor s terenskimi intervjuji v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v vaseh Povir in Senožeče. V Povirju je zabeležil, kako je pričevalcev ded od svojega deda slišal, »da so Benečani kupovali naše cere«, kar je pomaknilo »cerovo trgovino za stoletje in pol nazaj« v začetek 19. stoletja. Pahor je postavil pravilno hipotezo, da se je to dogajalo že pred tem in da »je bila to zelo stara trgovina«.<sup>194</sup>

Stara ni bila le trgovina, ampak tudi znanje o lesu za ladjedelstvo. Sicer je bil mnenja, ki ga ni mogoče potrditi, da je bil »ves senožeški Kras [...] še pred stoletjem in pol pokrit s hrastovimi in cerovimi gozdovi« in da so »veliki in debeli hrasti in ceri [...] rasli povsod tam, kjer danes vidimo pašnike«. Vsekakor razloga za (morebitno) izginotje gozdov ni naprtil kmetom, temveč trgovanju z lesom, ki je »ustvarilo drugo avstrijsko vojno floto in prvo veliko avstrijsko trgovsko mornarico«. Zabeležil je, kako so na Senožeškem ločevali »tri vrste hrasta«:

»Pravi hrast, ki ima veliko ‚črnave‘ in je posebno primeren za barke, slaček hrast, ki ima veliko ‚belave‘ in je izpostavljen črvom, in končno cer, ki je posebno primeren za dela pod vodo [...]. Kmetje so skrbno čuvali svoje gozdove, ker so jim pomenili ‚finančno rezervo‘. Zato so sekali skoraj izključno v kriznih obdobjih ali strogo po naročilu raznih gozdarjev ali inženirjev, ki so delali za vojno in trgovsko mornarico.«<sup>195</sup>

Na podlagi pripovedi je razločeval dve obdobji, in sicer starejše »razdobje cerovih hlodov«, ki so jih dolge in tesane do konca 18. stoletja večinoma kupovali

193 Babudieri, *Squeri e cantieri a Trieste*, 52–54.

194 Pahor, Kraška vas Povir, 106. Gl. tudi Pahor, *Vse poti vodijo na morje*.

195 Pahor, Senožeče slovenska pomorska postojanka, 36. Gl. tudi Pahor, *Vse poti vodijo na morje*.

beneški trgovci in jih »s pomočjo domačih prevoznikov vozili do morja v Trst, Devin in Štivan«. Sledilo naj bi »obdobje tesanih hrastov« v 19. stoletju. Navedene izjave tržaškega plemiča iz leta 1724 napeljujejo k temu, da to interpretacijo razumemo z zrnom soli. Po Pahorju so senožeški kmetje šele tekom 19. stoletja spoznali, da so imeli tudi »krivo raščeni hrasti določen pomen, ki ga morajo pri ceni upoštevati«, saj so bili namenjeni za ladijska rebra in premce. Sicer pa so sekali tudi »ravne, lepo raščene hraste« za jambore in navajali mere od 6 do 13 metrov in debeline od 50 do 80 centimetrov. Les so tesali na domu po načrtih in navodilih, »ki so jih dobivali od vojaških mornariških gozdarjev oziroma tehnikov ladjedelnic«. <sup>196</sup> Pričevanja se nadaljujejo tudi za kasnejše obdobje – do prevlade železnih ladij na parni pogon konec 19. stoletja in kasneje.

»Senožejci so trgovali tudi z drugim lesom. Vojaški mornariški gozdarji so iskali beli gaber. Tudi črni gaber jim je prišel prav, če je bil »lepo« raščen (vzeli so ga namreč le v primeru, če je bilo drevo grdo raščeno). Govorili so, da rabijo gaber za puškina kopita. Dalje je za vojsko padel marsikateri oreh. Prav tako je vojska iskala češnjev les. Posekan les so iz Laž, Senožec in Dolenje vasi zvozili na železniško postajo v Divačo. Od tod do vojaških tovarn je vozila železnica.« <sup>197</sup>

## UGOTOVITVE

Primerjava med informacijami, zbranimi iz rihemberškega statuta iz druge polovice 16. stoletja in iz franciscejskega katastra z začetka 19. stoletja, izpričuje nekaj podobnosti v znanju in rabi dreves. Po statutu se sečnja izvaja od začetka novembra dalje, in sicer za vse drevesne vrste, za katere je to dovoljeno. Po katastru sečnja poteka po poznem oktobru ali »v jesenskem času«, kjer imamo natančnejše navedbe po vrsti dreves, pa se jesenovi koli posekajo »konec avgusta in septembra« in hrastovi »pozimi«. Bukve, ki se omenjajo v rihemberškem statutu, so v katastru na Krasu odsotni, razen v edinem večjem gozdu pri Senožecah, kjer je najti bukev, katere prisotnost je v obeh primerih mogoče povezati z mikroklimatskimi in pedološkimi razmerami (deloma flišnata tla). V katastru pa je na Krasu najti hrast, jesen in gaber.

Drugo podobnost je mogoče zaznati pri načinu sečnje. Rihemberški statut veleva, da je pri sečnji hrasta treba ohraniti spodnji del debla, zato da se drevo ohrani, in sekati le njegove veje. Tak opis zelo spominja na navodilo za vzgojo panjevca, ki ohranja vitalnost in proizvaja več tanjših debel, ki so nato uporabna za kole. Panjevska oblika vzgoje dreves je na Krasu na začetku 19. stoletja pravilo.

---

<sup>196</sup> Prav tam, 37.

<sup>197</sup> Prav tam, 40.

Hkrati isti zapis predstavlja sekanje posameznih vej, ki je prav tako prisotno tudi dvesto šestdeset let kasneje. Isti kratek zapis v statutu, da v celoti posekano deblo privede do izgube drevesa, je skladen tudi z ugotovitvijo iz katastra, po kateri star hrast po poseku odmre, ker se korenine posušijo.

Dolg časovni razpon med obema viroma sicer navaja k previdnosti, saj je med obema dokumentoma preteklo več kot poltretje stoletje, zato je smiselno dopustiti možnost vmesnih sprememb. Količina informacij, s katerimi razpolagamo, je razmeroma skromna in nikakor ne obsega vsega kmečkega ekološkega znanja o drevesih, temveč se osredotoča le na posek in obliko gojenja ter deloma na namen poseka. A ne glede na te omejitve, so analogije očitne. Na osnovi primerjave je tako mogoče postaviti hipotezo, da gre pri oblikah kmečke rabe in gojenja hrastov in drugih dreves na Krasu za znanja in prakse, ki segajo vsaj v 16. stoletje. K taki interpretaciji navaja tudi izjava skupnosti iz Devina in Jamelj, da je večnamenskost travnikov in gozdov, ki jih zaradi tega ni mogoče obravnavati ločeno, »starodavna« oblika rabe naravnih virov v kmetijske namene in da je vzpostavljena načrtno, »po metodi«, torej premišljeno ob upoštevanju naravnih pogojev, ki med drugim niso naklonjeni uspevanju gozdov na celotnem ozemlju.

Rihemberški statut izpričuje skrb za vzdržno rabo gozdnih virov na Krasu, s posebnim poudarkom na skrbi za hraste. Zapovedano poseganje po tehnikah, ki so preprečevale odmiranje dreves in hkrati omogočale njihovo dolgotrajno rabo, lahko razumemo kot zgodnji (16. stoletje) dokaz tega, kar trdijo nekatere študije s področja okoljske zgodovine in antropologije, ko izpodbijajo interpretacijo, po kateri kmečki človek v tradicionalnih družbah z naravnimi viri ni znal ali zmozel upravljati na način, ki bi jim zagotavljal dolgoročno ohranjanje. To nikakor ne pomeni, da ni prihajalo do nesmotrnih posekov, sicer bi določila rihemberškega statuta s pravili umne sečnje ne nastala. Torej se jih je tudi kršilo. A to spet ne pomeni, da je bilo ravnanje kmetov z drevesi na Krasu brezvestno in da sta jih vseskozi in vsepovsod gnala nevednost in neznanje. Taka je bila pavšalna ocena komornih komisarjev, ki so v prvi polovici 18. stoletja pregledali gozdove od Posočja do Istre za potrebe novo nastajajoče mornarice. Videli smo, kako je bilo istočasno mogoče povsem drugače oceniti kmečka znanja o lesu in gozdarjenju, tudi v navezavi s pomorstvom, in kako so bila ta znanja vsaj ponekod močno prisotna še skozi vse 19. stoletje in do 20., vsaj v spominu. Upoštevati velja, da so bila za kraškega kmeta tudi drevesa večnamenska: hkrati so služila pridobivanju drv za kurjavo in za peko, listja za krmo, steljo in gnojenje, lesa za vinogradništvo (koli in rakle) ter za izdelavo in popravilo orodij, večji hlodi pa za gradnjo (tramovje) in trgovino s pomorstvom. Še ustrezno ukrivljena debela so imela svojo rabo. Pa še za senco živini na paši so služila, v ravnotežju s potrebo po travi za pašo, ki je pod njimi slabše rasla, zato preprosto ni bilo vselej smotrno pustiti hrasta in čakati sto

ali dvesto let, da zraste. Kakor ni bilo smotrno pustiti, da se neustrezne površine za dobro uspevanje dreves in gozdov zaraščajo z malimi hrasti in drugimi vrstami, ki po velikosti, obliki in kakovosti niso za nobeno smiselno rabo, hkrati pa zasedajo dragocen prostor.

Preteklih oblik kulturne krajine in znanj ljudi, ki so jih ustvarili, ne gre odklanяти kot rezultat ne-umnega gospodarjenja in temeljnega ne-znanja. Nasprotno, smotrno jih je razumeti in ceniti ter nenazadnje tudi upoštevati, in sicer ne le v zgodovinski stroki, marveč tudi pri oblikovanju sodobnih okoljskih in krajinskih ukrepov. Na Krasu sta namreč (bila) človek in narava posebej tesno povezana v neločljivo celoto »življenjskega prostora«.

